

університету. Серія: Філософія. Культурологія: Зб. наук. праць. – К.: НАУ, 2007. – № 2 (6). – С. 5-8.

7. Рыбин В.А. Университет XX1 века: Антропологические перспективы образования и культуры /В.А. Рыбин. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 176 с.

8. Оноприенко В.И. Неприсвоенные знания в современном мире /В.И. Оноприенко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Зб. наук. праць. –

К.: НАУ, 2008. – № 1 (7). – С. 44-48.

9. Купцов И.В. Образование, наука, мировоззрение и глобальные вызовы XX1 века /В.И. Купцов. – СПб.: Алетейя, 2009. – 428 с.

10. Саух П. Ю. Сучасна освіта: портрет без прикрас: монографія /П.Ю. Саух. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 382 с.

N.A. Chenbay

ПРОБЛЕМЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ И МОДЕРНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ (СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ)

В статье проанализированы различные аспекты проблемы реформирования и модернизации системы высшего образования в Украине в условиях информатизации общества

Ключевые слова: реформирование, модернизация, общество знаний, университет, университетское образование

N.Chenbay

PROBLEMS OF REFORMING AND MODERNIZING THE HIGHER EDUCATION SYSTEM IN UKRAINE (SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS)

The article analyzes various aspects of the problem of reforming and modernizing the higher education system in Ukraine in conditions of information society.

Key words: reform, modernization, knowledge society, university, university education

УДК 111.11:130.123.1:2

І.В. Шаврина

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ І БУТТЯ: ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Анотація. Стаття присвячена проблемі амбівалентності, яка існує як у самому бутті, так і в житті людини. Наголошується, що опозиціями характеризується не тільки все існуюче, але вони є й в мисленні людини. Бінарні опозиції розглядаються як початок буття та його сутність; виступають як форма покладання та сприйняття світу, їх основою є два протилежних поняття, у яких одне стверджує будь-яку якість, а інше поняття цю якість заперечує. Розкривається екзистенційно-есенціальна сутність людини, яку прагне подолати транс-гуманізм.

Ключові слова: амбівалентність, людина, світ, транс-гуманізм, бінарні опозиції, есенція, екзистенція, мораль, самопокладання, самореалізація, онтологія.

Вступ

Сьогодні Україна демонструє все більшу увагу до проблеми людини, її буття, її «входження» до соціуму. У цьому зв'язку важливим є поняття «амбівалентності», яке є приналежним не тільки філософії, але є достатньо верифікованим у процесі розвитку наукової думки та життя людства в цілому. Людина в своєму бутті опинилася між двох сфер – сутністю й існуванням, що й спричинило появу феномену амбівалентності в її бутті. Усвідомлення людиною цього феномену ставить перед нею завдання вибору життєвого шляху – або людина продовжує жити у відчуженні від феномену амбівалентності, прагне подолати його в межах екзистенції; або людина відчуває страх перед цим феноменом, сприймає його та шукає можливості істинного буття, при цьому вона не маскує жодну зі значущих сфер буття – ні сутність, ні існування.

Істинне буття – це буття достовірне, автентичне. Істинність як така у філософії вказує на буття, яке є вільним від всілякої зовнішньої обумовленості, буття, в якому все здійснюється згідно його власній логіці й ця логіка не знищується зовнішніми причинами. Видатний український дослідник С.Кримський у праці «Під сигнатурою Софії» наголошує, що «соціальний та екзистенційний досвід ХХ століття (крах тоталітаризму, засад ієрархізму й державного диктату в усіх сферах суспільного буття) істотно похитнув догмат платонізму про зверхність усього загального над індивідуальним і одиничним. У резуль-

таті змінилася і філософська концепція ієрархічності рівнів буття. Якщо раніше вважали неприпустимим зводити вищі рівні організації природи до нижчих або ставити їх на один щабель оцінки, то тепер на підставі синергетики і неklasичної термодинаміки відкрито наскрізні, притаманні всім рівням буття, структури самоорганізації» [10, с.10]. Окрім того, відомий філософ зазначає: «В історії різні філософські школи надавали фундаментального значення самодостовірним рангам реального – або у вигляді матерії як causal sui, або у вигляді реальності за принципом «сogito» (мислю – отже, існую). У наш час, коли на перший план виходить дискурс онтології людини, актуалізується проблема «промідних» форм реальності, тобто буття, що його засвідчує цивілізація, подаючи його як олюднену дійсність. Це буття, локалізоване між двома безоднями – нескінченністю Космосу та бездонністю людської психіки, – утворює особливий, «серединний» світ людини. Людина не живе в чужому для неї світі, глухому до волань Іова та страждань Христа. Вона вибудовує своє буття за певностями і смислами, співзвучними її еству, навіть якщо це буття належить до космогонії суцього» [10, с.12].

Ступінь розробленості проблеми

Проблема амбівалентності буття аналізувалася в працях таких відомих дослідників як С.Аверінцев [1], О.Ахутін [2], М.Бахтін [3;4], В.Бібіхін [5], В.Біблер [6], П.Гайденко [7] та ін. Слід підкреслити, що в су-

часному філософському просторі стан досліджень характеризується певною невизначеністю статусу і змістовних кордонів між онтологією й метафізикою. Особливу увагу привертають дослідження вітчизняних мислителів: С.Кримського, В.Табачковського, В.Шинкарука, О.Яценка і таких закордонних дослідників, як Г.-Г. Гадамер, М.Гайдеггер, Ф.Гренок, Е.Гуссерль, Д.Гудінг, А.Доброхотов, Е.Корет, Дж.Леннокс, К.Мяло, Ж.-П.Сартр, У.Еко та ін. Дослідники відмічають факт існування в архаїчному менталітеті повсюдного структурування світу в мисленні завдяки бінарним опозиціям, що фіксують полярний устрій буття. Бінарні структури, які є подібними до природної мови, виявляються також у знакових системах міфу і ритуалу. На думку представників структуралізму, архаїчне мислення має перед-логічну цілісно-образну форму і воно ще не є мисленням аналітичним. Стародавній світ мислив бінарними опозиціями, він структурує як свій зовнішній, так і свій внутрішній світ, при цьому виділяються пари – правда і кривда, світло і п'ятьма, жіноче і чоловіче, добро і зло. Ґрунтом бінарного ставлення до світу є певний епізод в історії філогенезу, коли людина, яка увібрала протилежності, зробила їх частиною власного внутрішнього світу. Коли людина вкусила від дерева пізнання добра і зла, вона зробила своїми складовими протилежності, але такий її вибір виявився диссоційованим – єдина початкова енергія розпалася на матерію і свідомість і, в такий спосіб, дала нашому світові нематеріальну свідомість і не-свідому матерію (Л.Шестов).

Постановка завдання

Метою статті є аналіз амбівалентності як основи «природи» людини, а також її проявів у бутті.

Основна частина

Опозиціями як такими оперує не тільки повсякденне мислення, але вони стають необхідним елементом пояснення світу. Бінарним відносинам відповідає й пантеон парних божеств в індуїзмі, що символізують полярні якості буття – тотожність і розвиток. Індійський мислитель Вівекананда вважає, що світ є втраченою рівновагою, а Всесвіт утворюється завдяки боротьбі, зіткненням, змаганням, а основою творчості є нерівність.

Взаємодія двох протилежних начал відображена у багатьох символах. Так, у стародавній китайській традиції – це символи «їнь-ян». Ця пара є основою онтології старокитайської філософії й висвітлює ідею полярності буття в необмеженій низці протилежностей – позитивне і негативне, активне і пасивне, внутрішнє і зовнішнє, чоловіче і жіноче та ін. З точки зору символіки чисел, одиниця є символом цілісності та єдності. Одиниця – це символ активності, таємничої сили не проявленого. Іншими словами, одиниця, з точки зору онтології, є символом самого буття; а з точки зору антропології, одиниця виражає активну духовну волю. Цифра «два» – це, з одного боку, розподіл одиниці, а з іншого – висвітлює ідею подібності та рівнозначності протиставлених сил. Отже, бінарні опозиції виступають як форма покладання та сприйняття світу, їх основою є два протилежних поняття, у яких одне стверджує будь-яку якість, а інше поняття цю якість заперечує.

Слід зазначити, що в системі бінарних відносин ми знаходимо низку термінів, що розкривають ті чи інші особливості протиріччя. «Два» – це вираз протиставлення рівнозначності сил й можна говорити про подвійність, коли протилежні початки виключають одне одного, але діють у межах цілого. У філософії склалося уявлення, що подвійна природа людини є наслідком сполучення в ній розумного і тваринного начал. Людина нібито не здатна вийти поза власні межі. Якщо це відбулося би, то людина перестала бути людиною, оскільки людина проживає своє життя не тільки й не стільки в світі речей, вона прагне до реальності завдяки своїм мріям, думкам, переживанням.

Актуальність проблеми полягає в тому, що для того, щоб усвідомити власне місце в житті, слід усвідомити, що таке буття, як ми співвідносимося з ним, чи залежимо ми від буття або, навпаки, буття залежить від нас. Філософія у своїх функціях – як покликання, як осмислене проходження життя, як професійна діяльність, має потребу в центруванні самої себе і в розгортанні орієнтації на інше. Пошук філософії спрямований на істину, яка органічно входить до тріади старогрецького філософа Платона, поруч з благом і красою. Любов до мудрості – це і метод, і здатність досягнення.

Головним, на нашу думку, є виділення філософсько-релігійознавчого аспекту в дослідженні проблеми буття як ключової проблеми для осмислення «природи» людини, її амбівалентності, її самоусвідомлення, її ставлення до себе самої, до інших людей, до світу.

У контексті дослідження цієї проблеми, безперечно, необхідним є уточнення самого поняття «буття». Слід погодитися з положенням відомого російського вченого Е.В.Ільєнкова, який зазначає, що «ми зовсім не проти «уточнення термінів», але тільки там, де ці терміни, дійсно, використовуються неточно, неправильно, тобто всупереч їх смислу і значенню, що склалося історично. Але ми проти «уточнення», яке призводить до абсолютно довільної зміни *правильних* назв і є тільки насправді способом розкладення «смислу терміну», який має в наявній мові науки цілком однозначні характеристики, на два, на десять, на сорок «різних смислів»» [9, с. 262].

Старогрецький філософ Платон зазначав, що люди, які здаються на перший погляд чесними і розумними, насправді мають якісь страшні та дикі види бажань. У «Законах» він пояснював, що на людину впливає велика кількість бажань і кожне тягне її у свій бік. Він також вказував на існування двох прагнень людини – добро і зло, що визначають її буття, та на абсурдність стану людини – обирати й одне, й інше. Але, на думку мислителя, якщо людина обирає добро, то тоді зло стає значно слабкішим. У Платона істинне буття мислиться як істина в світі ідей, де все відбувається відповідно до блага в його онтологічній досконалості.

Давньоримський поет Овідій в «Метаморфозах» зазначав, що людина бачить благо, але прагне до злого, дурного. Безперечно, що проблему подвійності не обійшла своєю увагою й середньовічна теологія, яка акцентувала увагу на боротьбі духу і тіла (Аврелій Августин, Тома Аквінський, В.Оккам та ін.).

У Середньовіччі істинне буття розуміється, як сфера духу та вічності. Божественна першопричина є як іманентною, так і трансцендентною, й не тільки до всього існуючого, але й до людей. У зв'язку з цим відомий український філософ В.Табачковський зазначав: «Іманентною, оскільки все буття, вся пізнаність, благо, цінності тощо «беруть участь» у її, цієї першопричини, світлі, бутті, в її дозвольному «так», у її житті, і – в той же час трансцендентної, відколи завдяки цій участі започатковується і зростає самостійність, самотуття у небожественному аж до цілком свідомого і вільного розпорядження самим собою в його конечно-безкінечній структурі. У цьому персональному, конечно-безкінечному виконанні – не тільки в безкінечних компонентах його – божественна першопричина присутня більш внутрішньо, більш близько, більш інтимно, ніж ми самі собі можемо бути» [11, с. 109]. Отже, буття виступає як творіння Бога, і людина не тільки осмислює саму себе, але й осмислює саме творіння, саме буття.

Відомий французький мислитель Б.Паскаль вказував на постійну боротьбу розуму і пристрастей. Ця ідея єдності протилежних тенденцій постала ґрунтом етики фундатора німецької класичної філософії І.Канта. Він вказував на співіснування в людині як моральнісного закону, так і прагнення до негативного. Інший представник німецької класичної філософії Г.В.Ф. Гегель вважав, що філософія історично і логічно розпочинається з категорії «буття». Хронологічно це висвітлено у тезі Парменіда, теоретично це зафіксовано у «Науці логіки» [8], де Гегель розглядав «буття» як висхідну точку руху визначень такти і кваліфікував його як порожнє, безмістовне, абстрактне поняття (і в зв'язку з цим, це поняття ототожнюється з поняттям «не – буття»). На думку німецького філософа, тільки з буття і можливо розпочати щось, інші варіанти – просто неможливі. Але, водночас Гегель припускає, що можна розпочати від самого початку, але це – не буде початком думки, саме тому Гегель і абстрагується від такого підходу.

У ХХ – ХХІ ст., у зв'язку з виявленою екзистенціальною обумовленістю людини, істинне буття пов'язане з рішучістю людини бути самою собою, здатністю «входити» у власну сутність. На нашу думку, й у сучасності екзистенціальна установка видатного німецького філософа М.Гайдеггера не втратила своєї значущості, а навпаки, в зв'язку з розкриттям феномену амбівалентності набуває нового смислу. Істинне буття – це рух людини, яка загубилася в сучасному світі, світі постійних змін та негарздів, до самої себе. Сутність людини не тільки в есенціальній самототожності, але й в її «закинутості» (С.Кіркегор) до світу та екзистенціальній самозміні.

У сучасності, в межах взаємовідносин у соціумі, щоб «вписатися» в них і приховати амбівалентність, яка відчувається людиною як невизначеність та негармонійність її життя, а саме – як розрив між «програмами» того, якою «є людина» і тим, якою вона «повинна бути». Людина вимушена звертатися до різноманітних засобів маскуваня власних переживань. М.Гайдеггер у праці «Буття і час» зазначає: «Людина втрачає вільні можливості для вибору відомого, досяжного, терпимого, того, що є пристой-

ним та гідним; людина перестає бачити ціль і свій смисл – ця функція реалізується в межах соціальних ролей та клішованих ігор, у яких критерієм успішності життя постає відповідність свого життєвого маршруту до суспільних критеріїв» [12, с. 194].

Але людина, на відміну від тварини, усвідомлює власну конечність. Відчуття смерті й створює екзистенціальне переживання порожнечі та неповноти того життя, яке описує М.Гайдеггер у вищенаведеної цитаті. І навпаки, надія на можливість іншого істинного життя, без маскуваня свого внутрішнього світу, надає людині відчуття повноти буття. Феномен амбівалентності відчувається людиною як перешкода до такого справжнього життя, оскільки цей феномен демонструє розрив між тим, якою є людина і якою вона повинна бути. Розрив, який прагне подолати кожна людина. І тоді перед людиною виникає проблема вибору – або набуття істинності як напрям руху до себе самої та знищення амбівалентності, або прийняття амбівалентності.

У зв'язку з такою проблемою вибору, перед якою знаходиться кожна людина, слід звернутися до транс-гуманізму. Транс-гуманізм – це світогляд, який, на основі наукових розробок, стверджує, що людина є вершиною еволюції, але її сутність потребує вдосконалення. На нашу думку, до транс-гуманізму нас веде не якась абстракція, а саме життя. Одні дослідники називають транс-гуманізм ідеологією, філософією, інші світоглядом. Транс-гуманізм зародився в кінці минулого століття, одним із його засновників був перший генеральний директор ЮНЕСКО Дж.Гакслі [13; 14], але джерела транс-гуманізму слід шукати в історії російського космізму. Головною ідеєю транс-гуманізму є подолання смерті, принаймні подовження життя до 150 років (І.Єфремов). Транс-гуманізм прагне подолати екзистенціально-есенціальну обумовленість людини з метою повного підкорення всіх аспектів буття людини владі штучного інтелекту. Існує загроза, що людина, яка не розібралася зі своєю амбівалентною природою, ще не усвідомила її, але яка вже відчуває її тягар, може погодитися і прагнути до реалізації проекту транс-гуманізму як способу подолання власної відчуженості.

Головним для транс-гуманізму є визначальне значення мозку для всіх елементів буття людини. І есенціальне, і екзистенціальне начала інтерпретуються представниками транс-гуманізму як зміст нейтронної пам'яті. Такий погляд на «природу» людини передбачає можливості зміни її інтелектуальних, вольових і чуттєвих якостей за допомогою модифікацій мозку (генна інженерія) таким чином, що ці якості вийдуть поза межі норми людського організму. Це, у свою чергу, передбачає можливості тотального контролю за всім життям людини з боку тих, хто управляє цим технологічним процесом. Але, як це не дивно, амбівалентність як така не полишає простір ідей транс-гуманізму. Справа в тому, що технологія транс-гуманізму розвивається за схемою, яка визначена нами як «у-себе-буття» в межах екзистенціально-есенціальної обумовленості – технологія розвивається так, що змінює людину, але, в кінці кінців, сама постає людиною. Водночас відбу-

вається й інший процес – людина в межах транс-гуманізму прагне розвинути, постати іншою, але при цьому перестає бути людиною, постає технологією. Людина в транс-гуманізмі залишається амбівалентною, оскільки транс-гуманізм нездатний подолати есенціально-екзистенціальну обумовленість того, що з ним пов'язано. У такий спосіб, технологія транс-гуманізму також виявляється обумовленою амбівалентністю самозбереження, що існує для всіх одиниць у межах антропології.

Висновки

Усі спроби, що були здійснені вченими ХХ і ХХІ ст. у межах проектування сучасної людини, яка є вільною від відчуження, яка знаходиться в гармонії з власним «я», або опиняються у «проектах божевілля», або взагалі, ставлять питання про необхідність існування людини. Але амбівалентність у світлі проекту буття людини сама постає проектом, який передбачає прийняття власної екзистенціально-есенціальної обумовленості. Головним, на нашу думку, є те, що людина в процесі самопокладання втрачає свою totoжність, стає іншою. При цьому і буття трансформується – воно перестає просто «бути», відбувається становлення буття саме для людини, що проявляється в екзистенції.

Модифікація буття, в зв'язку з появою такої констатуючої структури як людина, призводить до того, що буття більше неможливо описувати, виходячи тільки з онтологічної проблематики. Тобто, відтепер буття постає буттям людини, набуває принципово нового статусу. Людина, яка виділилася з буття, протиставила себе буттю, зіткнулася з новою проблемою – вижити у ньому. Перше, що зробила людина – це протиставила себе світові, при цьому розділила його на протилежності. Так, людина виховується цивілізацією в дусі правильності, однавалентності, цивілізація прагне уніфікувати людину. Хаос, безсистемність, алогічність та інші подібні прояви заважають поступу, а точніше – миттєвому, історично конкретному руху. Усе в екзистенції – мислення, вчинки, почуття людини адаптовані до логі-

ки дійсності, а не реальності. Ігнорування амбівалентності буття примушує сумніватися у правильності власних думок і шукати загальноновизнаних положень. Есенціальний початок у людині, який обумовлений екзистенціальним початком, модифікується, перетворюється в симулятивне, миттєве, не глибинне та ін., що спотворює природу людини – все те, що нам відомо як апогей постмодерну.

Список літератури

1. Аверинцев С.С. Софія – Логос. Словник /С.С.Аверинцев. – К. : Дух і Літера, 1999. – 464 с.
2. Ахутин А.В. Понятие «природа» в Античности и в Новое время («фюсис» и «натура»)/А.В.Ахутин. – М. : Наука, 1988. – 208 с.
3. Бахтин М.М. Автор и герой в эстетической деятельности //Бахтин М.М. Автор и герой : К философским основам гуманитарных наук /М.М.Бахтин. – СПб. : Алетейя, 2000. – 304 с.
4. Бахтин М.М. Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса /М.М.Бахтин – М. : Художественная лит-ра. 1990. – 541 с.
5. Бибихин В.В. Место нигилизма в «судьбе бытия» //Работы М.Хайдеггера по культурологии и теории идеологии /В.В.Бибихин. – М. : Наука, 1981. – С.125 – 170.
6. Библер В.С. Мышление как творчество / В.С.Библер. – М. : Наука, 1972. – 174 с.
7. Гайденко П.П. Эволюция понятия науки (XVII–XVIII вв.) /П.П.Гайденко – М. : Наука, 1987. – 310 с.
8. Гегель Г.В.Ф. Наука логики /Г.В.Ф. Гегель. – В 3-т. – Т.1.– М. : Мысль, 1970. –502 с.; Т.2. – М. : Мысль, 1971. – 449 с.; Т.3.– М. : Мысль,1972. – 623 с.
9. Ильенков Э.В. О материальности сознания и трансцендентальных кошках / Э.В.Ильенков. – Диалектическое противоречие. – М. : Политиздат, 1979. – С. 252 – 271.
10. Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії /С.Б.Кримський. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – 367 с.
11. Табачковский В.Г. Человеческое мироотношение: данность или проблема? /В.Г.Табачковский. – НАН Украины, Ин-т философии. – К. : Наукова думка, 1993. – 175 с.
12. Хайдеггер М. Бытие и время /М.Хайдеггер. – М. : «Академический проект», 2011. – С. 194 – 197.
13. Huxley J. S. The Evolutionary Process / J. S.Huxley, A. C. Hardy, E. B. Ford. Evolution as a Process. – London: G. Allen & Unwin, 1984. – P. 1 – 23.
14. Huxley, J. Religion without Revelation. / J.S. Huxley. – London: C. A. Watts & Co., 1967. – P. 34 – 40.

И.В. Шаврина

АМБИВАЛЕНТНОСТЬ И БЫТИЕ: ФИЛОСОВСКО-РЕЛИГИЕВЕДЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Статья посвящена проблеме амбивалентности, которая существует как в самом бытии, так и в жизни человека. Отмечается, что оппозиции характеризуют не только все существующее, но они существуют и в мышлении человека. Бинарные оппозиции рассматриваются как начало бытия и его сущность; выступают как форма полагания и восприятия мира, их основой являются два противоположных понятия, в которых одно утверждает какое-то качество, а другое понятие это качество отрицает. Раскрывается экзистенциально-эссенциальная сущность человека, которую стремится преодолеть транс-гуманизм.

Ключевые слова: амбивалентность, человек, мир, транс-гуманизм, бинарные оппозиции, эссенция, экзистенция, мораль, самополагание, самореализация, онтология

I.Shavrina

AMBIVALENCE AND BEING: PHILOSOPHIC-RELIGIOUS ANALYSIS

The article deals with the problem of ambivalence that exists both in being and in human life. It is noted that the oppositions characterize not only all existing things, but they also exist in the human thinking. Binary oppositions are regarded as the beginning of life and its essence; they act as a form of posing and perception of the world, they are the basis of two opposing concepts in which one concept claims some quality and the other one denies this quality. There exposed the existential-essential nature of man, which trans-humanism seeks to overcome.

Keywords: ambivalence, man, world, Trans-humanism, binary oppositions, essence, existence, morality, self-positing, self-realization, ontology.